مهندسی مالی عقود در تأمین مالی خرد اسلامی در ایران*

تاریخ دریافت: ۱۳۹۵/۱۲/۶ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۶/۵/۴

مصطفی شهیدی‌نسب**
سیدعباس موسویان***
سعید فراهانی فرد****

چکیده

تأمین مالی خرد در طول دههٔ گذشته رشد فزاینده‌ای از حیث گسترهٔ مفهومی، اهداف، نهادها، شیوه‌ها و دامنهٔ عرضه‌کنندگان و متقاضیان داشته است. اکنون برنامه‌های تأمین مالی خرد به‌گونه‌ای طراحی می‌شوند که توان پاسخگویی به نیازهای مختلف را داشته باشند. ضرورت پرداختن به انقلاب تأمین مالی خرد و لزوم طراحی نظام تأمین مالی خرد اسلامی در کشور حقیقتی انکارناپذیر است. یکی از عناصر طراحی این نظام، شیوه‌های تأمین مالی خرد اسلامی است. مقالهٔ پیش رو در صدد است با استفاده از روش تحلیلی ـ توصیفی و تحلیل آماری و با توجه به تجارب بانکداری اسلامی و نیز عقود اسلامی اقدام به مهندسی مالی شیوه‌های تأمین مالی خرد اسلامی در کشور بنماید. منظور از مهندسی مالی شیوه‌های تأمین مالی خرد اسلامی، بررسی عقود ویژه تأمین مالی خرد و «اِس.اِم.ای»ها، رتبه‌بندی آنها و تبیین کاربردهای این عقود در تأمین مالی خرد می‌باشد. بر پایه دستاوردهای تحقیق، قرض‌الحسنه، عقود مبادله‌ای (مرابحه، اجاره و استصناع) و مشارکت اولویت‌های تأمین مالی خرد برای خانوارها و مشارکت، مرابحه و اجاره اولویت‌های نخست برای تأمین مالی خرد «اِس.اِم.ای»ها محسوب می‌شوند.

واژگان کلیدی: *تأمین مالی، تأمین مالی خرد اسلامی، مهندسی مالی، شیوه تأمین مالی خرد اسلامی.*
طبقه‌بندی JEL: G21, E44, G32, Z10, K12.

*. مقاله پیش رو برگرفته از رسالهٔ دکتری با عنوان «طراحی نظام تأمین مالی خرد بر اساس آموزه‌های اقتصاد و مالی اسلامی» می‌باشد.

**. دکترای اقتصاد اسلامی پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی (نویسنده مسئول).
Email: m.shahidinasab@gmail.com.
***. استاد پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی. Email: samosavian@yahoo.com.
****. دانشیار دانشگاه قم. Email: saeed.farahanifard@gmail.com

مقدمه

امروزه تأمین مالی خرد یک اصطلاح جامع و چندبعدی است. صنعت تأمین مالی خرد هم از لحاظ تعداد مشتریان، هم از لحاظ تعداد و انواع ارائه‌دهندگان، از لحاظ شیوه‌های تأمین مالی خرد، به صورت بسیار فزاینده‌ای رشد کرده است. تمرکز تأمین مالی خرد فقط بر اعطای اعتبار برای سرمایه‌گذاری برای کسب‌وکارهای خرد نیست. امروزه این آگاهی گسترده وجود دارد که فقرا به خدمات مالی گسترده و متنوعی نیاز دارند. اطلاعات مربوط به تأمین مالی خرد نسبت به سال‌های گذشته بسیار تغییر کرده است. در این مدت صحبت از «اعتبارات خرد» به «تأمین مالی خرد» منتقل شده است (Ledgerwood, 2013, p.1).

صنعت تأمین مالی خرد اسلامی نیز از این رشد بی‌بهره نبوده است. اکنون در ۳۲ کشور جهان بیش از سیصد مؤسسه تأمین مالی خرد اسلامی وجود دارد. بیش از ۴۶ درصد از مشتریان مؤسسات تأمین مالی خرد متعارف در سرتاسر جهان مسلمان هستند. این در حالی است که سازمان ملل بیش از نیمی از ۵۶ کشور عضو بانک توسعه اسلامی را جزء کشورهای «خیلی ناچیز توسعه‌یافته (Least Developed Countries (LDCs)) دسته‌بندی نموده است (Mughal, 2011, p.13).

یکی از عناصر نظام تأمین مالی خرد اسلامی، شیوه‌های تأمین مالی خرد اسلامی است. این شیوه‌ها به دو دسته تقسیم می‌شوند: شیوه‌های تجهیز منابع تأمین مالی خرد اسلامی و شیوه‌های تخصیص منابع تأمین مالی خرد اسلامی. این تحقیق تلاش می‌کند با استفاده از روش تحلیلی ـ توصیفی و تحلیل آماری به پرسش‌های زیر پاسخ دهد:

۱. شیوه‌های تأمین مالی خرد در ادبیات جهانی کدام‌اند؟
۲. دیدگاه اسلام درباره شیوه‌های تأمین مالی خرد اسلامی چیست؟
۳. مهندسی مالی شیوه‌های تأمین مالی خرد اسلامی* در ایران چگونه است؟

ساختار مقاله بدین صورت است که پس از این مقدمه، پیشینه تحقیق بحث می‌شود؛ سپس تعاریف تأمین مالی خرد بررسی می‌گردد؛ آن‌گاه شیوه‌های تأمین مالی خرد از دیدگاه

*. منظور از مهندسی مالی شیوه‌های تأمین مالی خرد اسلامی، بررسی عقود مختص تأمین مالی خرد و «اِس.اِم.ای»ها، رتبه‌بندی آنها و تبیین کاربردهای این عقود در تأمین مالی خرد می‌باشد.

اسلام تشریح و مهندسی مالی تأمین مالی خرد در ایران توضیح داده می‌شود و سرانجام نتیجه‌گیری و توصیه‌های سیاستی مطرح می‌گردد.

پیشینهٔ تحقیق

در میان تحقیقات فارسی پژوهشی یافت نمی‌شود که در آن مستقلاً به بررسی مهندسی مالی شیوه‌های تأمین مالی خرد اسلامی بپردازد؛ اما در این میان برخی پژوهش‌ها به صورت پراکنده به بعضی جنبه‌های این موضوع پرداخته‌اند که در زیر از آنها یاد می‌شود:

حسن‌زاده (۱۳۸۹) در تحقیق «الگوسازی مؤسسات و تأمین مالی خرد منطبق با شریعت اسلام» فقرزدایی و ایجاد عدالت اجتماعی را از اهداف تأمین مالی خرد اسلامی می‌داند. وی شیوه‌های تأمین مالی خرد اسلامی را قرض‌الحسنه، سلم، استصناع و اجاره می‌داند. وی بر این باور است که عقد اجاره، مضاربه و تورق از پتانسیل کافی برای استفاده به عنوان شیوه تأمین مالی خرد برخوردارند.

مصباحی‌مقدم و همکاران (۱۳۹۰) در پژوهش «وقف به مثابه تأمین مالی خرد اسلامی: ارائه الگوی تشکیل مؤسسات تأمین مالی خرد وقفی در کشور» بر این باورند برای تجهیز منابع مؤسسات تأمین مالی خرد اسلامی می‌توان از عقود ـ مبادله‌ای، مشارکتی و قرض‌الحسنه ـ و نیز وقف، خمس، انفال، فیء و برای تخصیص منابع در تأمین مالی خرد اسلامی از عقود مشارکتی، مبادله‌ای با بازدهی ثابت و مبادله‌ای با بازدهی متغیر بهره برد.

اِلکومی و راشل (El-komi & Rachel, 2013) در مقاله «تجاربی در تأمین مالی خرد اسلامی» ممنوعیت ربا، ممنوعیت غرر، تسهیم ریسک و ارزش زمانی پول را از اصول تأمین مالی اسلامی دانسته و عقود مضاربه، مرابحه، مشارکت و سلم را از شیوه‌های تأمین مالی خرد اسلامی می‌داند.

عبدالمنان (بی‌تا) (Abdul Mannan) در مقاله «تأمین مالی خرد اسلامی: شیوه‌ای برای کاهش فقر» هدف تأمین مالی خرد اسلامی را کاهش فقر می‌داند و زکات، صدقات و قرض‌الحسنه را از شیوه‌های تأمین مالی خرد اسلامی می‌داند.

احمدخان (۲۰۰۸) در کتاب **تأمین مالی خرد اسلامی: نظریه، سیاست و تجارب** با بررسی تحلیلی ـ کاربردی عقود، عقود مرابحه، مضاربه، مشارکت، اجاره، قرض‌الحسنه، مساقات، مزارعه و سلم را برای تأمین مالی خرد معرفی می‌نماید.

مقال (Mughal, 2011) عقود تأمین مالی خرد اسلامی را مرابحه، مشارکت، مضاربه، سلم، استصناع، اجاره، مشارکت کاهنده و قرض‌الحسنه برشمرده است.

عبیدالله و *خان* (Obaidullah & Khan, 2008) در کتاب **توسعه تأمین مالی خرد اسلامی: چالش‌ها و ابتکارات**، شیوه‌های تأمین مالی خرد اسلامی (هبه، تبرع، صدقات، اوقاف و زکات) و شیوه‌های مدیریت ریسک در تأمین مالی خرد اسلامی (کفالت چندجانبه و ...) را معرفی نموده‌اند. ایشان مشتریان تأمین مالی خرد را به دو دسته تقسیم می‌نمایند. گروه اول شامل کسانی هستند که تجارب موفقی داشته‌اند و گروه دوم کسانی که تازه‌وارد هستند. وی معتقد است که مشتریان دسته اول را از طریق محصولات تأمین مالی خرد مانند عقود مرابحه، مشارکت و مضاربه که شکلی از اشکال مشارکت سود دارند، تأمین مالی شوند؛ اما مشتریان جدید و بدون سابقه کسب‌وکار را می‌توان از طریق عقد قرض‌الحسنه و وام‌های بدون کارمزد و بدون مشارکت در سود، تأمین مالی کرد.

عبیدالله (۲۰۰۵) در کتاب **خدمات مالی اسلامی** به بررسی مهندسی مالی اسلامی پرداخته است. در این کتاب به تأمین مالی خرد به عنوان یکی از انواع تأمین مالی اشاره شده است ولی در مورد ابزارهای مختص آن بحثی نشده است.

تمایز پژوهش حاضر با دیگر پژوهش‌ها این است که در این پژوهش مستند به تحلیل آماری نظرات خبرگان، به مهندسی مالی شیوه‌های تأمین مالی خرد اقدام می‌نماییم.

تعریف تأمین مالی خرد اسلامی

درباره تأمین مالی خرد، از دیدگاه‌های جامعهٔ هدف تأمین مالی خرد، اهداف تأمین مالی خرد و نحوه تخصیص اعتبار و ضمانت وام‌ها تعاریف متعددی ارائه شده است. از نظر نویسنده، تأمین مالی خرد اسلامی عبارت است از: «ارائه اعتبار به فقرای فعال اقتصادی و قشر متوسط فعال اقتصادی، کارآفرینان خرد و کسب‌وکارهای خرد و کوچک ـ صرفاً

کسب‌وکارهایی که تا نه نفر کارکن دارند ـ* به منظور تأمین مالی فعالیت‌های درآمدزا، خوداشتغالی و از بین‌بردن فقر و در جهت رشد و توسعه اقتصادی می‌باشد.* تفاوت ماهوی آن با تأمین مالی خرد در این است که اهداف، اصول، مبانی، ابزارها و نهادهای تأمین مالی خرد اسلامی، همه در چارچوب تعالیم اقتصادی اسلام طراحی شده‌اند. در جدول یک تعاریف مختلف از تأمین مالی خرد آورده شده است:

جدول ۱: مشخصات تأمین مالی خرد در از دیدگاه‌های مختلف

مرجع تعریف	جامعهٔ هدف	اندازه و میزان	هدف	شرایط پرداخت اعتبار	سایر شرایط
(سی.جی.اِی.پی، ۲۰۱۶)	فقرا		فعالیت‌های درآمدزا		
Beatriz & Labie,) (2011	تمرکز روی مشتریان فقیر	معاملات کوچک	فعالیت‌های کارآفرینی	فرایندهای اجرایی ساده	
(بختیاری، ۱۳۸۹)		عموماً مبالغ کوچک	برای کاهش فقر یا خوداشتغالی	منعطف و ساده	
(رحیمی، ۱۳۷۹)	زنان و مردان کم‌درآمد		توسعهٔ اقتصادی		در قالب برنامه‌های اعتبار-پس‌انداز
(حسن‌زاده، ازوجی و قویدل، ۱۳۸۵)			کاهش فقر و نابرابری درآمدی، افزایش درآمد، اشتغال‌زایی		
(پاک‌نظر، ۱۳۷۹)	فقرا	وام‌های کوچک	خوداشتغالی		
(احمدخان، ۲۰۰۸)				منعطف و سریع	دوره بازپرداخت زیر یک سال
(شعبان نژاد، ۱۳۸۵)	فقرا	بسیار کوچک	کاهش فقر و خوداشتغالی		

اگر افراد را در یک جامعه از حیث اقتصادی به سه گروه فقیر، متوسط و مرفه تقسیم کنیم، بر اساس ادبیات موجود در زمینه تأمین مالی خرد، گروه هدف اعتبارات خرد

*. در برخی تعاریف مربوط به کسب‌وکارهای کوچک و متوسط (اِس.اِم.ای»ها)، کسب‌وکارهای زیر ده نفر را نیز «اِس.اِم.ای» نامیده‌اند.

*. مؤلفه‌های این تعریف از جمله جامعهٔ هدف (فقرای فعال اقتصادی و قشر متوسط فعال اقتصادی) و اختصاص تأمین مالی خرد به فعالیت‌های تولیدی به صورت مستقیم یا غیر مستقیم مورد تأیید خبرگان مالی اسلامی قرار گرفت.

نمی‌تواند شامل قشر مرفه جامعه باشد؛ بر این اساس سایر اقشار جامعه از حیث دریافت اعتبارات خرد به سه دسته تقسیم می‌شوند: گروه اول کسانی هستند که توانایی بازپرداخت اصل اعتبارات را ندارند. این گروه از افراد جامعه شامل «فقیرترین فقرا» در سطح جامعه می‌باشد. شایان گفتن است که در جوامع اسلامی بایستی این افراد تحت حمایت قرار گیرند؛ گروه دوم کسانی هستند که اصل اعتبارات را می‌توانند بازگردانند ولی قادر به پرداخت سود اعتبارات نیستند. این افراد شامل فقرا می‌باشند؛ گروه سوم کسانی هستند که نه‌تنها قادر به بازپرداخت اصل اعتبارات هستند بلکه قادر به بازپرداخت سود هم هستند ولی معمولاً وثیقه مناسب را ندارند. این افراد شامل فقرای فعال اقتصادی و قشر متوسط جامعه می‌شوند. بر این باوریم که تأمین مالی خرد عملاً در مورد گروه دوم و سوم مطرح می‌شود (شهیدی‌نسب، ۱۳۹۳، ص۹۸).

شیوه‌های تأمین مالی خرد از دیدگاه اسلام

تأمین مالی را می‌توان به گروه‌های تأمین مالی خرد، تأمین مالی متوسط و تأمین مالی کلان تقسیم نمود. طبعاً با توجه به اندازهٔ تأمین مالی، هر کدام شیوه‌ها و عقود خاص خود را می‌طلبد. شیوه‌های تأمین مالی خرد از دیدگاه اسلام در بخش‌های قبل عنوان شد. در مورد شیوه‌های تأمین مالی خرد به‌طور مشخص در ادبیات موضوع سخنی به میان نیامده است؛ بنابراین در این تحقیق با توجه به ماهیت عقود اسلامی، اهداف و ماهیت تأمین مالی خرد اسلامی به استنباط این شیوه‌ها پرداخته می‌شود. شیوه‌های تأمین مالی خرد را می‌توان به دو گروه تجهیز و تخصیص منابع تأمین مالی خرد تقسیم نمود. بررسی منابع اسلامی و نیز تجارب جهانی نشان می‌دهد که شیوه‌های تجهیز منابع به چند دسته تقسیم می‌شوند:

۱. عقودی که در آن اصل سرمایه نیز باز نمی‌گردد: وقف، زکات، صدقه، هبه و نذر؛
۲. عقودی که در آن فقط اصل سرمایه باز می‌گردد: قرض‌الحسنه، حَبْس.

بررسی منابع اسلامی و نیز تجارب جهانی نشان می‌دهد که شیوه‌های تخصیص منابع تأمین مالی خرد نیز به چند دسته تقسیم می‌شوند:

۱. عقودی که در آن اصل سرمایه نیز باز نمی‌گردد: هبه؛*
۲. عقودی که در آن فقط سرمایه باز می‌گردد: قرض‌الحسنه؛
۳. عقودی که در آن سرمایه و سود ثابت باز می‌گردد: بیع، اجاره، استصناع، جعاله؛
۴. عقودی که در آن سرمایه و سود متغیر باز می‌گردد: مشارکت، مضاربه، مساقات.

دسته‌بندی‌های ارائه‌شده در زمینهٔ تجهیز و تخصیص منابع تأمین مالی خرد مبنای تجزیه و تحلیل این پژوهش قرار خواهد گرفت.

شیوه‌های تأمین مالی خرد اسلامی در سطح جهانی

بررسی ادبیات تأمین مالی خرد نشان می‌دهد که تأمین مالی خرد در سطح جهانی در دو دسته بانک‌ها و مؤسسات اعتباری غیر بانکی قابل بررسی است؛ مؤسسات اعتباری غیر بانکی به چند دسته تقسیم می‌شوند: مؤسسات مالی و اعتباری، اتحادیه‌های اعتباری و سازمان‌های مردم‌نهاد. حال به شکل مختصر با تجربه برخی از این نهادها آشنا می‌شویم.

۱. تجربه بانک‌ها

بانک‌های اسلامی اندونزی «بی.پی.آر. اِس» (BPRS)

تأسیس این بانک‌ها به سال ۱۹۹۱ بازمی‌گردد. تعداد این بانک‌ها در زمان تأسیس چهار بانک بود. این تعداد در سال ۲۰۰۶ به ۱۰۵ بانک رسید (Seibel, 2008, p.91). تابع هدف «بی.پی.آر.اس» کارآفرینان فقیر به‌ویژه کسبه و کارآفرینان خرد می‌باشد (Ibid, 2005, p.13). «بی.پی.آر.اس»ها مشتریان خود را به دو گروه تقسیم می‌کنند: گروه اول: مشتریانی با حداقل دو سال سابقه موفقیت و مشغول در کسب‌وکارهای خرد و گروه دوم: کارآفرینان جدیدالورود بدون سابقه کارآفرینی. این بانک‌ها مشتریان گروه اول را با استفاده از عقود مرابحه، مشارکت و مضاربه و مشتریان گروه دوم را با استفاده از عقد قرض‌الحسنه تأمین مالی می‌نماید (Ibid, 2007, p.13).

*. وقف، زکات، صدقه و نذر از عقودی است که برای تأمین منابع کاربرد دارند ولی عقد هبه از جمله عقودی است که برای تخصیص منابع کاربرد دارد.

بانک اسلامی بنگلادش

بانک اسلامی بنگلادش در ردیف بانک‌های تجاری است که بر پایه شریعت اسلامی فعالیت می‌کند. این بانک در سال ۱۹۸۳ به عنوان نخستین بانک اسلامی در جنوب شرق آسیا تأسیس شد. این بانک بیشترین تعداد شعبات را در میان بانک‌های خصوصی در بنگلادش دارد. رسالت بانک، توسعهٔ بانکداری اسلامی به‌ویژه در مناطق روستایی و کمترتوسعه‌یافته بنگلادش می‌باشد. برنامه‌های تأمین مالی خرد اسلامی این بانک شامل موارد برنامهٔ توسعهٔ روستایی، طرح سرمایه‌گذاری زنان کارآفرین ـ مرابحه، مضاربه، مشارکت ـ و برنامهٔ سرمایه‌گذاری صنایع خرد ـ مرابحه ـ است.

جدول ۲: شیوه‌های تأمین مالی خرد و کاربرد آن در بانک اسلامی بنگلادش

شیوه	کاربرد
مرابحه، مضاربه، مشارکت	فعالیت‌های خوداشتغالی مانند خیاطی، کشاورزی، پوشاک و ...، فعالیت‌های خدماتی مانند رستوران، خشک‌شویی و ... و فعالیت‌های تجاری خرد مانند فروشگاه مواد غذایی، چرم و ...

منبع: بانک اسلامی بنگلادش: (http://www.islamibankbd.com/prodServices, 2016)

«بانک خانوادهٔ» سودان

بانک خانواده در سال ۲۰۰۷ با سرمایه‌ای بالغ بر یک میلیارد پوند سودانی تشکیل شد. بانک خانواده در سودان از شیوه‌های مرابحه، مضاربه، مشارکت کاهنده، مقاوله و سلم جهت ارائهٔ تأمین مالی خرد اسلامی استفاده می‌نماید (الیثی و محمد، ۲۰۱۳، ص۲۳).

بانک تضامن یمن

این بانک در ۳۱ دسامبر ۲۰۰۸ تأسیس شد. میزان پورتفوی وام‌های تأمین مالی خرد این بانک تا پایان می ۲۰۱۵ بالغ بر ۴/۴۹ میلیون دلار و تعداد قرض‌گیرندگان فعال آن ۶,۶۴۰ نفر بوده است (Yemen Microfinance network report, 2015, p.5). وام‌های تأمین مالی خرد اسلامی بانک تأمین مالی خرد تضامن به صورت زیر تقسیم می‌شوند:

۱. تولیدی: شامل وام‌های فصلی (اجاره به شرط تملیک، مرابحه)، وام گروهی (اجاره به شرط تملیک، مرابحه)، وام آغاز (مرابحه) و وام پایداری (اجاره به شرط تملیک، مرابحه).

۲. «اس.ام.ای»: شامل وام توانمندسازی (اجاره به شرط تملیک، مرابحه) و وام گروهی (اجاره به شرط تملیک، مرابحه).

جدول ۳: شیوه‌های تأمین مالی خرد و کاربرد آن در بانک تضامن یمن

شیوه	کاربرد
اجاره به شرط تملیک و مرابحه	فعالیت‌های فصلی تأمین مالی در بخش‌های تجاری، روستایی و کشاورزی، حیوانات و ماهی؛ تأمین مالی ایجاد فعالیت‌های جدیدِ درآمدزا در بخش‌های صنعتی و خدمات؛ تأمین مالی فعالیت‌های تولیدی زنان از جمله صنعت مواد غذایی درآمدزا، صنعت عطر، دوخت، کارهای دستی و صنایع دستی، آرایش مو و ...؛ تأمین سرمایه‌ی مورد نیاز در بخش‌های خدماتی و صنعتی؛ تأمین مالی برای ایجاد شرکت‌های کوچک و متوسط با هدف توانمندسازی اقتصادی (کارآفرینی)؛ تأمین مالی ایجاد فعالیت‌های جدید درآمدزا در بخش‌های صنعتی و خدمات.

منبع: بانک تأمین مالی خرد تضامن: (http://www.microtiib.com/en/products, 2016).

بانک تأمین مالی خرد پاکستان

برنامه ملی پشتیبانی روستایی «اِن.آر.اس.پی» در سال ۱۹۹۱ به عنوان بزرگ‌ترین برنامه پشتیبانی روستایی پاکستان تشکیل شد. مأموریت این سازمان کاهش فقر می‌باشد. «اِن. آر.اس.پی» در سال ۲۰۱۱ به تأسیس بانک تأمین مالی خرد «اِن.آر.اس.پی» اقدام نمود. انواع وام‌های تأمین مالی خرد اسلامی «اِن.آر.اس.پی» به شرح زیر می‌باشد:

۱. مرابحه؛ این وام برای اهداف کشاورزی و دامپروری اعطا می‌شود.

۲. سلم؛ این وام برای اهداف کشاورزی اعطا می‌شود (http://www.nrspbank.com/islamic-banking/financing-schemes/nrsp-salam/).

۲. تجربه مؤسسات تأمین مالی خرد اسلامی

مؤسسات تأمین مالی خرد اسلامی نهادهایی هستند که مشخصاً به ارائه اعتبارات خرد به فقرا در سرتاسر جهان می‌پردازند. این مؤسسات در تجهیز و تخصیص منابع، نحوهٔ اعطای تسهیلات و... با بانک‌ها متفاوت هستند.

مؤسسهٔ تأمین مالی خرد متحد افغانستان

مؤسسه تأمین مالی و توسعه متحد یک سازمان تأمین مالی و توسعه افغانی است که در ارائه خدمات مالی و ایجاد فرصت برای کارآفرینان افغانی کمک می‌نماید. این مؤسسه در اول آوریل ۲۰۱۱ و از ترکیب سه مؤسسه تأمین مالی خرد تشکیل شد. این مؤسسه از شیوه تأمین مالی مرابحه به منظور ارائه تأمین مالی خرد استفاده می‌نماید (http://www.mutahid.org.af/murabaha.html).

مؤسسهٔ تأمین مالی خرد «اخوت» پاکستان

أخوت یک مؤسسه غیر انتفاعی است که در اول ژانویه ۲۰۰۱ در پاکستان تأسیس شد. این مؤسسه به صورت تخصصی به شبکه تأمین مالی خرد پاکستان وابسته است. مؤسسه تأمین مالی خرد أخوت وام‌های خرد بدون بهره (قرض‌الحسنه) ارائه می‌کند. أخوت کار خود را با اعطای وام‌های ۱۰,۰۰۰ روپیه‌ای (۱۰۰ دلاری) آغاز نمود.

جدول ۴: شیوه‌های تأمین مالی خرد و کاربرد آن در مؤسسهٔ اخوت

شیوه	کاربرد
قرض‌الحسنه	کارآفرینی، آموزش، بهداشت، مسکن

منبع: سایت مؤسسهٔ اخوت: (http://www.akhuwat.org.pk/progress_report.asp).

مؤسسهٔ تأمین مالی خرد «نعمت» پاکستان

«نعمت» سازمانی غیردولتی و غیرانتفاعی است که برای بهبود وضعیت اجتماعی و اقتصادی مردم فقیر در مناطق شهری و حاشیه شهر پاکستان تشکیل شده است. شیوه‌های تأمین مالی خرد اسلامی این مؤسسه شامل قرض‌الحسنه و مرابحه می‌باشد (http://naymet.org/wp/microfinance).

مؤسسهٔ تأمین مالی خرد واصل

بنیاد واصل ـ که قبلاً به عنوان «سی.دبلیو.سی.دی» شناخته می‌شده است ـ در هفتم می ۱۹۹۲ در قالب سازمانی غیر دولتی در پاکستان تأسیس شد. چشم‌انداز این بنیاد توانمندسازی اقتصادی از طریق ارائه تأمین مالی خرد اسلامی می‌باشد.

مؤسسه تأمین مالی خرد واصل در حال حاضر تأمین مالی خرد اسلامی را در قالب چهار نوع از عقود اسلامی ارائه می‌نماید. هر کدام از این قراردادها در یک سازوکار مبتنی بر عدم پرداخت بهره (ربا) می‌باشد. این قراردادها کاملاً سازگار با شریعت اسلام و همچنین کاربردی می‌باشند.

جدول ۵: شیوه‌های تأمین مالی خرد و کاربرد آن در بنیاد واصل

شیوه	کاربرد
سلم	کشاورزی
استصناع	صنایع دستی، قالب‌ریزی و سازه‌های پلاستیکی، کفش
اجاره	اجاره زمین کشاورزی
مرابحه	خرید و فروش احشام، مواد غذایی، اجناس مغازه‌های کوچک، دست‌فروشان

منبع: سایت بنیاد واصل: (http://www.wasil.org.pk).

مؤسسهٔ تأمین مالی خرد اثاثه

مؤسسه تأمین مالی خرد اثاثه در سال ۲۰۰۳ به عنوان مؤسسه‌ای غیر انتفاعی با هدف «تکرار رویکرد بانک گرامین» در پاکستان تأسیس شد. رسالت این مؤسسه «برنامه‌ای برای افزایش بهره‌وری خرد و کاهش فقر، بهبود استانداردهای زندگی مردم بسیار فقیر، حفاظت از منافع دارندگان سهام، بهبود سلامت جامعه، حفظ کارگران باانگیزه از طریق ظرفیت‌سازی» می‌باشد (http://www.asasah.org/about). اثاثه از سال ۲۰۱۳ به بعد فقط تسهیلات تأمین مالی خرد اسلامی ارائه می‌نماید. هم‌اکنون اثاثه سه نوع تسهیلات تأمین مالی خرد اسلامی ارائه می‌نماید.

جدول ۶: شیوه‌های تأمین مالی خرد و کاربرد آن در مؤسسهٔ اثاثه

شیوه	کاربرد
قرض‌الحسنه	وام اضطراری
مرابحه	خرید دارایی بر اعضا، کسب‌وکارهای فصلی و غیر فصلی
مشارکت	سرمایه‌گذاری مشترک

منبع: (Asasah Newsletter, 2013, p.4).

مؤسسهٔ تأمین مالی خرد «اچ.اچ.آر.دی»

مؤسسه تأمین مالی خرد «دست یاری برای تسکین و توسعه» (اچ.اچ.آر.دی) یک سازمان امداد و توسعه بشردوستانه است که در پاسخ به درد و رنج انسان در وضعیت‌های فاجعه‌آمیز یا اضطراری در سرتاسر جهان به وجود آمده است. علاوه بر تلاش‌های امدادی اضطراری در بلایای طبیعی و غیر طبیعی، همچنین روی امداد بلندمدت و برنامه‌های توسعه‌ای نیز کار می‌کند (http://www.hhrd.org/aboutus). یکی از برنامه‌های مؤسسه «اچ.اچ.آر.دی» برنامه تأمین مالی خرد بدون ربا می‌باشد که شامل سه برنامه قرض‌الحسنه، مرابحه و مضاربه است (HHRD Annual report, 2014, pp.9&16).

جدول ۷: شیوه‌های تأمین مالی خرد و کاربرد آن در مؤسسهٔ اچ.اچ.آر.دی

شیوه	کاربرد
قرض‌الحسنه	نیازهای اضطراری
مرابحه	تأمین مالی هزینه‌های کشاورزی از قبیل بذر، کود، خوراک و علوفه و دام و همچنین صنایع دستی و کلبه‌های روستایی و نیز برای خرید تجهیزات و ماشین‌آلات صنعتی
مضاربه	پرورش دامپرواری/ شیری

منبع: سایت مؤسسهٔ «اچ.اچ.آر.دی»: (http://www.hhrd.org/hhrd_ifmf, 2016).

مؤسسهٔ تأمین مالی خرد «اِن.آر.دی.پی»

مؤسسه تأمین مالی خرد «برنامه ملی توسعه روستایی» (National Rural Development Program (NRDP)) در سال ۱۹۹۲ در قالب نهادی غیر انتفاعی توسط گروهی داوطلب به منظور کمک به مردم فقیر و کم‌درآمد در منطقه «نارووال» پاکستان با نام «برنامه توسعه روستایی نارووال» تأسیس شد (http://nrdp.org.pk/who-we-are). به منظور پرداختن به مشکلات مردم در سطح ملی «ان.آر.دی.پی» وضعیت خود را به‌روزرسانی نمود و با نام جدید «برنامه ملی توسعه روستایی» در سال ۲۰۱۱ تحت قانون جدید ثبت شد (http://www.mixmarket.org/mfi/nrdp). وام‌های تأمین مالی خرد اسلامی این سازمان شامل موارد قرض‌الحسنه، بیع نسیه (مرابحه) و مضاربه است (NRDP Annual report, 2014, p.10/ Ibid, 2013, p.6).

بنیاد وظیفه

بنیاد وظیفه در سال ۲۰۰۹ تشکیل شد. چشم‌انداز این بنیاد، ایجاد تغییر اجتماعی از طریق کاهش فقر به وسیله بهبود بهره‌وری و بهبود ظرفیت مشتریان و کارکنان است (گزارش سالانه بنیاد وظیفه، ۲۰۱۰، ص۳). بنیاد وظیفه فقط تسهیلات تأمین مالی خرد اسلامی ارائه می‌نماید. انواع تسهیلات تأمین مالی خرد اسلامی این بنیاد شامل موارد ذیل است:

جدول ۸: شیوه‌های تأمین مالی خرد و کاربرد آن در بنیاد وظیفه

شیوه	کاربرد
مرابحه	فروش اقساطی کالا
مضاربه	تولید مثل دام و دامپروری
زکات تولیدی	تهیه شیوه تولید

منبع: (Shah, Farhat Abbas, 2012, p.6/ گزارش سالانه بنیاد وظیفه، ۲۰۱۰، صص۲۳، ۳۸ و ۳۹).

۳. تجربه تعاونی‌های اعتبار

در کنار بانک‌ها، مؤسسات اعتباری دیگری وجود دارند که عمده فعالیت آنها تخصیص تأمین مالی خرد می‌باشد که سازمان‌یافته‌ترین آنها اتحادیه‌های اعتباری (Credit union) یا تعاونی‌های اعتبار (Credit Cooperative) هستند که به اعضای خود از محل پس‌اندازهای جمع‌آوری‌شده توسط خود آنها، وام پرداخت می‌کنند (برتودو هینتن، ۱۹۸۹)، در واقع مالکیت و منافع این مؤسسات متعلق به اعضا می‌باشد که مهم‌ترین تفاوت اتحادیهٔ اعتباری با بانک‌هاست.

«آی.آی.اف.سی» افغانستان

گروه «آی.آی.اف.سی» (Islamic Investment and Finance Cooperatives Group (IIFCG)) افغانستان در سال ۲۰۰۹ تشکیل شد. این گروه بخشی از اتحادیه بین‌المللی تعاونی‌های اعتبار «دبلیو.اُ.سی.سی.یو» (World Council of Credit Unions (WOCCU)) می‌باشد (http://www.iifcgroup.com/index.php/fa/about-us/iifc-group). رسالت این نهاد «توسعه و تقویت شبکه گروه تعاونی‌های سرمایه‌گذاری و مالی اسلامی افغانستان است؛ به‌طوری‌که این نهادها بتوانند خدمات مالی مؤثر، پایدار و سازگار با شریعت را به

شهروندان افغانی ارائه دهند (http://www.mixmarket.org/mfi/iifc-group). انواع تسهیلات تأمین مالی خرد اسلامی که «دبلیو.اُ.سی.سی.یو» برای گروه «آی.آی.اف.سی» طراحی نموده در جدول ذیل آمده است.

جدول ۹: شیوه‌های تأمین مالی خرد و کاربرد آن در «آی.آی.اف.سی» افغانستان

شیوه	کاربرد
اجاره	لیزینگ مالی
مرابحه	سرمایه در گردش، خرید کالا
اجاره + مرابحه	کسب‌وکارهای کوچک کشاورزی

منبع: (http://islamicfinance.woccu.org/afghanistan/rufcod_ag_sme_finance, 2016)

بیت‌المال و التمویل اندونزی

بیت‌المال و التمویل یک مؤسسه تأمین مالی خرد است که مبتنی بر شریعت اسلام و با هدف توسعه کسب‌وکارهای کوچک و متوسط به وجود آمده است. اولین «بی.ام.تی» در سال ۱۹۹۲ در جاکارتا تأسیس شد (Zuhria, 2012, p.3). از لحاظ فعالیت تجاری «بی.ام.تی»ها تفاوت زیادی با «بی.پی.آر.اس»ها ندارند. «بی.ام.تی»ها از شیوه‌های زیر استفاده می‌کنند (Ibid, p.7):

جدول ۱۰: شیوه‌های تأمین مالی خرد و کاربرد آن در بیت‌المال و التمویل اندونزی

شیوه	کاربرد
مرابحه، سلم، استصناع	سرمایه در گردش، توسعه کسب‌وکار، سرمایه‌گذاری
مضاربه، مشارکت و مزارعه	سرمایه در گردش، توسعه کسب‌وکار، سرمایه‌گذاری
قرض‌الحسنه	نیازهای ضروری

منبع: سایت بیت‌المال و التمویل اندونزی: (http://bmtsanama.com, 2016).

«ام.سی.سی.اِی» استرالیا (MCCA)

تعاونی جامعه مسلمان استرالیا «ام.سی.سی.ای» سال ۱۹۸۹ با ده عضو و با سرمایه‌ای بالغ بر ۲۲,۳۰۰ دلار تأسیس شد. این تعاونی یک نهاد تأمین مالی غیر بانکی است و بر اساس نظامی منحصر به فرد در جهت رفع نیاز جامعهٔ مذهبی استرالیا به وجود آمده است (http://www.mcca.com.au, 2016). شیوه‌های تأمین مالی خرد این تعاونی عبارت‌اند از:

جدول ۱۱: شیوه‌های تأمین مالی خرد و کاربرد آن در «ام.سی.سی.اِی» استرالیا

شیوه	کاربرد
بیع و مرابحه	ساخت خانه مسکونی، فروش ادوات کشاورزی و ...، فروش وسایل نقلیه
اجاره به شرط تملیک	اهداف تجاری و مسکونی
قرض‌الحسنه	وام اضطراری
مضاربه و مشارکت	سرمایه‌گذاری مشترک

منبع: (Faruq & Rafique, 2009, p.12).

شیوه‌های تأمین مالی خرد اسلامی در ایران

۱. فرآیند مهندسی مالی شیوه‌های تأمین مالی خرد اسلامی

به منظور بررسی شیوه‌های تأمین مالی خرد اسلامی در ایران، مبتنی بر ادبیات مربوط به شیوه‌های تأمین مالی خرد در سطح جهان و نیز اهداف تأمین مالی خرد از دیدگاه اسلام، دو پرسشنامه طراحی شد. پرسشنامه اول از نوع دلفی* و مبتنی بر طیف لیکرت پنج گزینه‌ای می‌باشد. در این پرسشنامه به منظور مهندسی مالی شیوه‌های تأمین مالی خرد اسلامی، قابلیت گروه‌های چهارگانه عقود در زمینه تأمین مالی خرد و کسب‌وکارهای کوچک* و متوسط بررسی شد.

پرسشنامه دوم از نوع دو گزینه‌ای می‌باشد. در این پرسشنامه به منظور مهندسی مالی شیوه‌های تأمین مالی خرد اسلامی، قابلیت گروه‌های چهارگانه عقود در زمینه استفاده در نظام بانکی و مؤسسات اعتباری غیر بانکی و نیز جذابیت شیوه‌ها برای سپرده‌گذاران و متقاضیان تأمین مالی خرد بررسی شد.

*. به‌کارگیری روش دلفی عمدتاً با هدف کشف ایده‌های خلاقانه و قابل اطمینان و یا تهیه اطلاعاتی مناسب به منظور تصمیم‌گیری است. روش دلفی فرایندی ساختاریافته برای جمع‌آوری و طبقه‌بندی دانش موجود نزد گروهی از کارشناسان و خبرگان است که از طریق توزیع پرسشنامه‌هایی در بین این افراد و بازخورد کنترل‌شده پاسخ‌ها و نظرات دریافتی صورت می‌گیرد (آدلر و زیگلو، ۱۹۹۶).

*. بخشی از «اِس.اِم.ای»ها جزو تأمین مالی خرد محسوب می‌شوند. بررسی‌های صورت‌گرفته نشان می‌دهد که تنها «اِس.اِم.ای»هایی که زیر ده نفر کارکن دارند جزء تأمین مالی خرد محسوب می‌شوند.

۲. جامعه و نمونه آماری

جامعه آماری پژوهش شامل متخصصان بانکداری اسلامی، مدیران اجرایی حوزه بانکداری، اقتصاددانان، متفکران اقتصاد اسلامی و مالی اسلامی می‌باشند. این افراد باید حداقل دو مورد از خصوصیات زیر را دارا باشند:

۱. داشتن تحصیلات دانشگاهی یا حوزوی در حوزه مدیریت مالی یا اقتصاد یا فقه مالی یا فقه الاقتصاد، دست‌کم در سطح دکتری یا سطح چهار حوزه؛
۲. دست‌اندرکاران اجرایی مرتبط با حوزه تأمین مالی خرد اسلامی؛
۳. متفکران و نظریه‌پردازان مرتبط با حوزه تأمین مالی خرد اسلامی.

با توجه محدودیت‌های موجود در جامعه آماری و عدم دسترسی به صاحب‌نظران و محدودبودن تعداد جامعه آماری، نمونه‌ای سی نفره انتخاب و پرسشنامه میان آنان توزیع شد و در نهایت چهارده پرسشنامه صحیح جمع‌آوری شد.

۳. آزمون آماری

سنجش پایایی پرسشنامه

به منظور سنجش پایایی پرسشنامه اول پژوهش با استفاده از نرم‌افزار SPSS آلفای کرونباخ پرسشنامه اول اندازه‌گیری شد و با توجه به اینکه آلفای کرونباخ پرسشنامه ۰/۷۴۳ به دست آمد و این مقدار بالاتر از ۰/۷۰ می‌باشد پس پایایی پرسشنامه تأیید شد.

جدول ۱۲: آلفای کرونباخ محاسبه‌شده برای پرسشنامه اول

Cronbach's Alpha	N of Items
۰/۷۴۳	۲۶

آلفای کرونباخ پرسشنامه دوم نیز اندازه‌گیری شد و چون آلفای کرونباخ پرسشنامه دوم ۰/۹۲۶ است که بالاتر از ۰/۷۰ می‌باشد پس پایایی پرسشنامه مورد تأیید می‌باشد.

جدول ۱۳: آلفای کرونباخ محاسبه‌شده برای پرسشنامه دوم

Cronbach's Alpha	N of Items
۰/۹۲۶	۵۲

تحلیل SPSS

همان‌طورکه مطرح شد، تعداد نمونه‌های تحقیق چهارده نمونه می‌باشد؛ چون تعداد نمونه‌ها کمتر از سی‌تا می‌باشد، بنابراین امکان استفاده از آزمون‌های پارامتریک وجود ندارد؛ چون برای استفاده از این آزمون‌ها باید یا جامعه نرمال باشد و یا نمونه‌ها بیشتر از سی‌تا باشند که در این پژوهش هیچ‌کدام از این حالت‌ها وجود ندارد. با توجه به غیر نرمال‌بودن داده‌ها و ماهیت تک‌متغیره‌بودن داده‌ها آزمون آماری مناسب، آزمون دبلیوی کندال (Kendall's W) می‌باشد.

این آزمون با مقایسه میانگین رتبه‌ها در بین متغیرها، تفاوت این میانگین‌ها را بررسی می‌کند. مقدار آزمون رتبه‌های دبلیو کندال بین ۰-۱ نوسان می‌کند که در آن، مقادیر نزدیک به صفر نشان از توافق کمتر و مقادیر نزدیک به یک نشان از توافق بیشتر بین پاسخگویان در خصوص متغیرهای مورد نظر دارد.

همان‌طورکه در جدول زیر نشان داده شده، ضریب کندال ۰/۴۱۲ می‌باشد و چون این مقدار بالای ۰/۰۱ می‌باشد، بنابراین با اطمینان ۹۹ درصد می‌توان گفت که بین نظرات خبرگان همگرایی و توافق وجود دارد. زمانی می‌توان گفت نتایج حاصل از پرسشنامه دارای اعتبار مطلوبی است که علاوه بر معناداری ضریب کندال، پرسشنامه از روایی محتوایی نیز برخوردار باشد. بدین منظور لازم است میانگین نظرات خبرگان نیز از حدی مشخص بیشتر باشد.

جدول ۱۴: نتایج آزمون دبلیوی کندال پرسشنامه اول

Test Statistics	
N	۱۴
Kendall's Wa	۰/۴۱۲
Chi-Square	۱۴۴/۱۰۷
df	۲۵
Asymp. Sig.	۰/۰۰۰
a. Kendall's Coefficient of Concordance	

میانگین متغیرهای پرسشنامه اول (شیوه‌های تأمین مالی خرد و شیوه‌های مربوط به کسب‌وکارهای کوچک و متوسط) و نیز رتبه‌بندی آنها در جداول بعدی آمده است:

جدول ۱۵: میانگین و انحراف معیار متغیرهای پرسشنامه اول

	Statistics				
		N	Mean	Std. Deviation	Std. Error Mean
صدقه	SMEAN(M1)	۱۴	۲/۵۰۰۰	۱/۳۴۴۵۰	۰/۳۵۹۳۳
انفاق	SMEAN(M2)	۱۴	۲/۷۱۴۳	۱/۲۶۶۶۵	۰/۳۳۸۵۳
وقف	SMEAN(M3)	۱۴	۴/۲۳۰۸	۰/۶۹۶۵۷	۰/۱۸۶۱۷
حبس	SMEAN(M4)	۱۴	۳/۳۶۳۶	۱/۴۲۸۹۷	۰/۳۸۱۹۱
قرض‌الحسنه	SMEAN(M5)	۱۴	۴/۷۱۴۳	۰/۶۱۱۲۵	۰/۱۶۳۳۶
انواع بیع	SMEAN(M6)	۱۴	۴/۲۱۴۳	۰/۹۷۴۹۶	۰/۲۶۰۵۷
انواع اجاره	SMEAN(M7)	۱۴	۴/۵۰۰۰	۰/۵۱۸۸۷	۰/۱۳۸۶۸
استصناع	SMEAN(M8)	۱۴	۴/۱۴۲۹	۰/۷۷۰۳۳	۰/۲۰۵۸۸
جعاله	SMEAN(M9)	۱۴	۴/۲۸۵۷	۰/۷۲۶۲۷	۰/۱۹۴۱۰
مشارکت	SMEAN(M10)	۱۴	۴/۲۱۴۳	۰/۸۹۲۵۸	۰/۲۳۸۵۵
مضاربه	SMEAN(M11)	۱۴	۳/۷۸۵۷	۰/۹۷۴۹۶	۰/۲۶۰۵۷
مزارعه	SMEAN(M12)	۱۴	۳/۲۸۵۷	۱/۰۶۹۰۴	۰/۲۸۵۷۱
مساقات	SMEAN(M13)	۱۴	۳/۲۸۵۷	۱/۲۰۴۳۹	۰/۳۲۱۸۹
صدقه	SMEAN(SM1)	۱۴	۱/۷۸۵۷	۱/۳۱۱۴۰	۰/۳۵۰۴۹
انفاق	SMEAN(SM2)	۱۴	۱/۷۱۴۳	۰/۹۹۴۴۹	۰/۲۶۵۷۹
وقف	SMEAN(SM3)	۱۴	۲/۸۴۶۲	۱/۳۴۹۹۹	۰/۳۶۰۸۰
حبس	SMEAN(SM4)	۱۴	۲/۶۳۶۴	۱/۱۹۴۳۹	۰/۳۱۹۲۱
قرض‌الحسنه	SMEAN(SM5)	۱۴	۴/۲۸۵۷	۰/۹۱۳۸۷	۰/۲۴۴۲۴
انواع بیع	SMEAN(SM6)	۱۴	۴/۱۴۲۹	۱/۱۶۷۳۲	۰/۳۱۱۹۸
انواع اجاره	SMEAN(SM7)	۱۴	۴/۳۵۷۱	۰/۸۴۱۹۰	۰/۲۲۵۰۱
استصناع	SMEAN(SM8)	۱۴	۴/۲۸۵۷	۰/۶۱۱۲۵	۰/۱۶۳۳۶
جعاله	SMEAN(SM9)	۱۴	۴/۲۸۵۷	۰/۶۱۱۲۵	۰/۱۶۳۳۶
مشارکت	SMEAN(SM10)	۱۴	۴/۵۷۱۴	۰/۷۵۵۹۳	۰/۲۰۲۰۳

مضاربه	SMEAN(SM11)	۱۴	۴/۳۵۷۱	۰/۸۴۱۹۰	۰/۲۲۵۰۱
مزارعه	SMEAN(SM12)	۱۴	۳/۶۴۲۹	۱/۱۵۰۷۳	۰/۳۰۷۵۵
مساقات	SMEAN(SM13)	۱۴	۳/۵۷۱۴	۱/۲۲۲۵۰	۰/۳۲۶۷۳

جدول ۱۶: جدول رتبه‌بندی شیوه‌های تأمین مالی خرد و کسب‌وکارهای کوچک و متوسط

Kendall's W Test

	Ranks	
		Mean Rank
صدقه	SMEAN(M1)	۸/۱۱
انفاق	SMEAN(M2)	۸/۴۳
وقف	SMEAN(M3)	۱۶/۰۰
حبس	SMEAN(M4)	۱۱/۰۰
قرض‌الحسنه	SMEAN(M5)	۲۰/۰۷
انواع بیع	SMEAN(M6)	۱۶/۸۹
انواع اجاره	SMEAN(M7)	۱۸/۱۸
استصناع	SMEAN(M8)	۱۵/۳۲
جعاله	SMEAN(M9)	۱۶/۶۱
مشارکت	SMEAN(M10)	۱۵/۹۶
مضاربه	SMEAN(M11)	۱۳/۵۴
مزارعه	SMEAN(M12)	۱۰/۲۹
مساقات	SMEAN(M13)	۱۰/۴۶
صدقه	SMEAN(SM1)	۵/۰۰
انفاق	SMEAN(SM2)	۴/۲۹
وقف	SMEAN(SM3)	۸/۲۱
حبس	SMEAN(SM4)	۶/۷۹
قرض‌الحسنه	SMEAN(SM5)	۱۶/۴۳

۱۶/۵۴	**SMEAN(SM6)**	انواع بیع
۱۷/۷۵	**SMEAN(SM7)**	انواع اجاره
۱۶/۵۰	**SMEAN(SM8)**	استصناع
۱۶/۷۵	**SMEAN(SM9)**	جعاله
۱۸/۹۳	**SMEAN(SM10)**	مشارکت
۱۷/۳۶	**SMEAN(SM11)**	مضاربه
۱۲/۹۳	**SMEAN(SM12)**	مزارعه
۱۲/۶۸	**SMEAN(SM13)**	مساقات

با تفکیک جدول پانزده به شیوه‌های تأمین مالی خرد و کسب‌وکارهای کوچک و متوسط جداول بعدی استخراج می‌شود.

جدول ۱۷: نظرات خبرگان: شیوه‌های تأمین مالی برای تأمین مالی خرد

		میانگین نتایج
گروه اول	صدقه	۲/۵۰۰۰
	انفاق	۲/۷۱۴۳
	وقف	۴/۲۳۰۸
	حبس	۳/۳۶۳۶
گروه دوم	قرض‌الحسنه	۴/۷۱۴۳
گروه سوم	انواع بیع	۴/۲۱۴۳
	انواع اجاره	۴/۵۰۰۰
	استصناع	۴/۱۴۲۹
	جعاله	۴/۲۸۵۷
گروه چهارم	مشارکت	۴/۲۱۴۳
	مضاربه	۳/۷۸۵۷
	مزارعه	۳/۲۸۵۷
	مساقات	۳/۲۸۵۷

همان‌طورکه جدول بالا نشان می‌دهد شیوه‌های مختص تأمین مالی خرد اسلامی در گروه اول ابزار حَبْس و وقف با توجه به میانگین بالای سه در حد زیاد تأیید شدند و ابزار صدقه و انفاق رد شدند. در گروه دوم ابزار قرض‌الحسنه در حد خیلی زیاد، میانگین بالای

چهار تأیید شد. در گروه سوم شیوه‌های بیع، اجاره، استصناع و جعاله در حد خیلی زیاد، میانگین بالای چهار تأیید شدند. در گروه چهارم نیز ابزار مشارکت در حد خیلی زیاد و شیوه‌های مضاربه، مزارعه و مساقات در حد زیاد تأیید شدند.

جدول ۱۸: نظرات خبرگان: شیوه‌های تأمین مالی برای کسب‌وکارهای کوچک و متوسط

		میانگین نتایج
گروه اول	صدقه	۱/۷۸۵۷
	انفاق	۱/۷۱۴۳
	وقف	۲/۸۴۶۲
	حبس	۲/۶۳۶۴
گروه دوم	قرض‌الحسنه	۴/۲۸۵۷
گروه سوم	انواع بیع	۴/۱۴۲۹
	انواع اجاره	۴/۳۵۷۱
	استصناع	۴/۲۸۵۷
	جعاله	۴/۲۸۵۷
گروه چهارم	مشارکت	۴/۵۷۱۴
	مضاربه	۴/۳۵۷۱
	مزارعه	۳/۶۴۲۹
	مساقات	۳/۵۷۱۴

مطابق جدول بالا درباره شیوه‌های مختص کسب‌وکارهای کوچک و متوسط در گروه اول تمامی ابزارها رد شدند. در گروه دوم ابزار قرض‌الحسنه در حد خیلی زیاد، میانگین بالای چهار تأیید شد. در گروه سوم شیوه‌های بیع، اجاره، استصناع و جعاله در حد خیلی زیاد، میانگین بالای چهار تأیید شدند. در گروه چهارم نیز ابزار مشارکت و مضاربه در حد خیلی زیاد و مزارعه و مساقات در حد زیاد تأیید شدند. در مرحله بعد پرسشنامه دوم مورد سنجش قرار گرفت و همگرایی نظرات خبرگان در مورد آنها بررسی شد.

جدول ۱۹: نتایج آزمون دبلیوی کندال روی متغیرهای پرسشنامه دوم

Test Statistics	
N	۱۴
Kendall's W[a]	۰/۴۰۳
Chi-Square	۲۸۷/۷۸۳
df	۵۱
Asymp. Sig.	۰/۰۰۰
a. Kendall's Coefficient of Concordance	

همان‌طورکه جدول بالا نشان می‌دهد ضریب کندال ۰/۴۰۳ می‌باشد و چون این مقدار بالای ۰/۰۱ می‌باشد، با اطمینان ۹۹٪ می‌توان گفت که بین نظرات خبرگان همگرایی وجود دارد. زمانی می‌توان گفت نتایج حاصل از پرسشنامه دارای اعتبار مطلوبی است که علاوه بر معناداری ضریب کندال، پرسشنامه از روایی محتوایی نیز برخوردار باشد؛ بدین منظور لازم است میانگین نظرات خبرگان نیز از حدی مشخص بیشتر باشد. میانگین متغیرهای پرسشنامه دوم (قابلیت و جذابیت شیوه‌های تأمین مالی) و نیز فرایند بررسی معناداری آنها مبتنی بر آزمون دبیلوی کندال در جداول بعدی آمده است:

جدول ۲۰: نظرات خبرگان: شیوه‌های تأمین مالی در نظام بانکداری برای تأمین مالی خرد

		تعداد پاسخ‌های مثبت	تعداد پاسخ‌های منفی
گروه اول	صدقه	۱	۱۳
	انفاق	۲	۱۲
	وقف	۴	۱۰
	حبس	۵	۹
گروه دوم	قرض‌الحسنه	۱۴	۰
گروه سوم	انواع بیع	۱۳	۱
	انواع اجاره	۱۴	۰
	استصناع	۱۳	۱
	جعاله	۱۳	۱
گروه چهارم	مشارکت	۱۲	۲
	مضاربه	۱۳	۱
	مزارعه	۹	۵
	مساقات	۹	۵

همان‌طورکه جدول بالا نشان می‌دهد فقط معناداری گروه اول تأیید نشد و معناداری سایر گروه‌ها تأیید شد. بر اساس نظر خبرگان شیوه‌های صدقه، انفاق، وقف و حَبْس قابلیت استفاده در نظام بانکداری را ندارند. شیوه‌های قرض‌الحسنه، انواع بیع، انواع اجاره، استصناع، جعاله، مشارکت و مضاربه در حد «خیلی زیاد» و شیوه‌های مزارعه و مساقات نیز در حد «زیاد» قابیلت استفاده در نظام بانکداری را دارند.

جدول ۲۱: نظرات خبرگان: شیوه‌های تأمین مالی در مؤسسات اعتباری غیر بانکی

		تعداد پاسخ‌های مثبت	تعداد پاسخ‌های منفی
گروه اول	صدقه	۲	۱۲
	انفاق	۳	۱۱
	وقف	۵	۹
	حبس	۷	۷
گروه دوم	قرض‌الحسنه	۱۳	۱
گروه سوم	انواع بیع	۱۳	۱
	انواع اجاره	۱۳	۱
	استصناع	۱۳	۱
	جعاله	۱۳	۱
گروه چهارم	مشارکت	۱۲	۲
	مضاربه	۱۳	۱
	مزارعه	۹	۵
	مساقات	۹	۵

مطابق جدول بالا بر اساس نظر خبرگان شیوه‌های صدقه، انفاق، وقف و حَبْس قابلیت استفاده در مؤسسات مالی و اعتباری غیر بانکی را ندارند. شیوه‌های قرض‌الحسنه، انواع بیع، انواع اجاره، استصناع، جعاله، مشارکت و مضاربه در حد «خیلی زیاد» قابلیت استفاده در مؤسسات مالی و اعتباری غیر بانکی را دارند. شیوه‌های مزارعه و مساقات نیز در حد «زیاد» قابلیت استفاده در مؤسسات مالی و اعتباری غیر بانکی را دارند.

جدول ۲۲: نظرات خبرگان: جذابیت شیوه‌های تأمین مالی از منظر سپرده‌گذاران

		تعداد پاسخ‌های مثبت	تعداد پاسخ‌های منفی
گروه اول	صدقه	۲	۱۲
	انفاق	۲	۱۲
	وقف	۶	۸
	حبس	۴	۱۰
گروه دوم	قرض‌الحسنه	۱۱	۳
گروه سوم	انواع بیع	۱۴	۰
	انواع اجاره	۱۲	۲
	استصناع	۱۲	۲
	جعاله	۱۲	۲
گروه چهارم	مشارکت	۱۱	۳
	مضاربه	۱۲	۲
	مزارعه	۱۰	۴
	مساقات	۱۰	۴

مطابق جدول بالا شیوه‌های صدقه، انفاق، وقف و حَبْس جذابیت ندارند؛ اما شیوه‌های استصناع، جعاله، بیع، اجاره و مضاربه در حد «خیلی زیاد» و قرض‌الحسنه، مشارکت، مزارعه و مساقات نیز در حد «زیاد» برای سپرده‌گذاران جذابیت دارند.

جدول ۲۳: نظرات خبرگان: جذابیت شیوه‌های تأمین مالی از منظر متقاضیان

		تعداد پاسخ‌های مثبت	تعداد پاسخ‌های منفی
گروه اول	صدقه	۹	۵
	انفاق	۱۱	۳
	وقف	۱۳	۱
	حبس	۱۱	۳
گروه دوم	قرض‌الحسنه	۱۴	۰
گروه سوم	انواع بیع	۱۳	۱
	انواع اجاره	۱۳	۱
	استصناع	۱۳	۱
	جعاله	۱۳	۱
گروه	مشارکت	۱۳	۱
	مضاربه	۱۳	۱

چهارم	مزارعه	۱۳	۱
	مساقات	۱۳	۱

مطابق جدول بالا فقط ابزار صدقه برای متقاضیان تأمین مالی خرد جذابیت ندارد و سایر ابزارها در حد «خیلی زیاد» برای متقاضیان تأمین مالی خرد جذابیت دارند.

مدل

مطابق نتایج تحقیق جدول شیوه‌های تأمین مالی خرد اسلامی استخراج می‌شود:

جدول ۲۴: مهندسی مالی شیوه‌های تأمین مالی خرد اسلامی

عقود	قابلیت استفاده برای تأمین مالی خرد		قابلیت استفاده در نظام بانکداری	جذابیت برای مؤسسات مالی و اعتباری غیر بانکی	جذابیت برای سپرده‌گذاران	جذابیت برای متقاضیان تأمین مالی خرد
	MF*	**SME****				
صدقه	ندارد	ندارد	ندارد	ندارد	ندارد	ندارد
انفاق	ندارد	ندارد	ندارد	ندارد	ندارد	دارد
وقف	دارد	ندارد	ندارد	ندارد	ندارد	دارد
حبس	دارد	ندارد	ندارد	ندارد	ندارد	دارد
قرض‌الحسنه	دارد	دارد	دارد	دارد	دارد	دارد
انواع بیع	دارد	دارد	دارد	دارد	دارد	دارد
انواع اجاره	دارد	دارد	دارد	دارد	دارد	دارد
استصناع	دارد	دارد	دارد	دارد	دارد	دارد
جعاله	دارد	دارد	دارد	دارد	دارد	دارد
مشارکت	دارد	دارد	دارد	دارد	دارد	دارد
مضاربه	دارد	دارد	دارد	دارد	دارد	دارد
مزارعه	دارد	دارد	ندارد	ندارد	دارد	دارد
مساقات	دارد	دارد	ندارد	ندارد	دارد	دارد

منبع: یافته‌های پژوهش.

*. Microfinance.

**. Small and medium enterprises.

بر اساس جدول شانزده، نتایج رتبه‌بندی آزمون دبلیوی کندال، اولویت این شیوه‌ها برای استفاده در تأمین مالی خرد و کسب‌وکارهای کوچک و متوسط به شرح ذیل هستند:

جدول ۲۵: رتبه‌بندی قابلیت شیوه‌های تجهیز منابع مختص تأمین مالی خرد اسلامی

ابزار	رتبه
قرض‌الحسنه	۲۰/۰۷
وقف	۱۶/۰۰
حَبْس	۱۱

منبع: نتایج تحلیل SPSS.

جدول ۲۶: رتبه‌بندی قابلیت شیوه‌های تخصیص منابع مختص تأمین مالی خرد اسلامی

ابزار	رتبه
قرض‌الحسنه	۲۰/۰۷
انواع اجاره	۱۸/۱۸
انواع بیع	۱۶/۸۹
جعاله	۱۶/۶۱
مشارکت	**۱۵/۹۶**
استصناع	**۱۵/۳۲**
مضاربه	**۱۳/۵۴**
مساقات	۱۰/۴۶
مزارعه	۱۰/۲۹

منبع: نتایج تحلیل SPSS.

جدول ۲۷: رتبه‌بندی شیوه‌های تخصیص منابع مختص کسب‌وکارهای کوچک و متوسط

ابزار	رتبه
قرض‌الحسنه	**۱۶/۴۳**

منبع: نتایج تحلیل SPSS.

جدول ۲۸: رتبه‌بندی شیوه‌های تجهیز منابع مختص کسب‌وکارهای کوچک و متوسط

ابزار	رتبه
مشارکت	۱۸/۹۳
انواع اجاره	۱۷/۷۵
مضاربه	۱۷/۳۶
جعاله	۱۶/۷۵
انواع بیع	۱۶/۵۴
استصناع	۱۶/۵۰
قرض‌الحسنه	۱۶/۴۳
مزارعه	۱۲/۹۳
مساقات	۱۲/۶۸

منبع: نتایج تحلیل SPSS.

با توجه به آنچه گذشت در مهندسی مالی شیوه‌های تأمین مالی خرد باید بین تأمین مالی خرد و کسب‌وکارهای کوچک و متوسط و نیز نیازهای این دو بخش تفکیک قائل شد. بر این اساس جداول زیر برای بانک‌ها، مؤسسات اعتباری غیر بانکی و تعاونی‌های اعتباری فعال در حوزهٔ تأمین مالی خرد اسلامی پیشنهاد می‌شود. منطق احصای جدول بر اساس دو اصل ذیل می‌باشد:

۱. قابلیت عقود (عقود مبادله‌ای و مشارکتی که هر یک برای نیازهای خاصی هستند*)
۲. میزان کاربرد عقود در تأمین مالی خرد اسلامی، مبتنی بر ادبیات موضوع.

بر این اساس، در جدول زیر علامت * به معنای اولویت نخست و علامت ** به معنای اولویت دوم و *** به معنای اولویت سوم است:

*. جهت مطالعه بیشتر ر.ک به: (موسویان، ۱۳۸۸، ص۶۳-۹۸).

جدول ۲۹: تخصیص بهینه شیوه‌های تأمین مالی خرد

کاربرد / شیوه	قرض‌الحسنه	اجاره به شرط تملیک	مرابحه	جعاله	مشارکت	استصناع	مضاربه	زکات	سلم	مزارعه	مساقات
خانوارها (**MF**) و بنگاه‌های نیازمند (**SME**)	*		*	**							
خانوارها (**MF**)/ تهیه کالاهای سرمایه‌ای		*	**			*		***	**		
خانوارها (**MF**)/ سرمایه‌گذاری مشترک					*		**			***	***
بنگاه (**SME**)/ تهیه کالاهای سرمایه‌ای (املاک تجاری، ماشین‌آلات صنعتی و ...)		*	**		*	**					
بنگاه (**SME**)/ سرمایه در گردش		**	*						***	***	***
بنگاه (**SME**)/ سرمایه‌گذاری مشترک					*		**			***	***

منبع: یافته‌های تحقیق.

جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

در این پژوهش به دنبال مهندسی مالی شیوه‌های تأمین مالی خرد اسلامی در کشور بودیم. پس از بررسی شیوه‌های تأمین مالی خرد در سطح جهانی و نیز شیوه‌های تأمین مالی خرد از دیدگاه اسلام به بررسی شیوه‌های تأمین مالی خرد در ایران پرداختیم؛ بدین منظور مبتنی بر ادبیات موضوع پرسشنامه دلفی طراحی و در اختیار خبرگان قرار گرفت. نتایج حاصل از تحلیل آماری پرسشنامه‌ها نشان داد که خبرگان حوزه تأمین مالی خرد در مورد شیوه‌های تأمین مالی خرد در ایران به شرح تبیین‌شده در مدل توافق دارند.

بر اساس نتایج به‌دست‌آمده درباره مهندسی مالی شیوه‌های تأمین مالی خرد، قرض‌الحسنه، عقود مبادله‌ای (مرابحه، اجاره و استصناع) و عقد مشارکت نخستین اولویت‌های تأمین مالی خرد برای خانوارها محسوب می‌شوند. همچنین عقد مشارکت، مرابحه و اجاره اولویت‌های نخست برای تأمین مالی خرد «اِس.اِم.ای»ها محسوب می‌شوند.

برای پژوهش‌های آینده پیشنهاد می‌شود موضوعات زیر بررسی شود:

۱. الگوی بازار و نهاد تأمین مالی خرد اسلامی چگونه است؟

۲. آیا شیوه‌های فعلی تأمین مالی خرد اسلامی برای این منظور کافی هستند؟ آیا نیاز به طراحی شیوه جدیدی وجود دارد؟
۳. الگوی مطلوب نظام تأمین مالی خرد اسلامی در کشور چگونه است؟
۴. تجارب نهادهای تأمین مالی خرد اسلامی در سطح جهانی چگونه است؟
۵. تجارب به‌کارگیری شیوه‌های تأمین مالی خرد اسلامی در سطح نهادهای تأمین مالی خرد متعارف و جهانی چگونه است؟

منابع و مآخذ

۱. بختیاری، صادق؛ «مالیه خرد راهکاری برای افزایش تولید بخش کشاورزی و کاهش فقر روستایی»؛ **مجله دانش و توسعه**، س۱۷، ش۳۰، ۱۳۸۹.
۲. پاک‌نظر، فاطمه؛ «فقرزدایی و اعتبارات خرد (با تکیه بر زنان آسیب‌پذیر روستایی)»؛ تهران: **همایش اعتبارات خرد و زنان روستایی**، ۱۳۷۹.
۳. حسن‌زاده، علی؛ «الگوسازی مؤسسات و تأمین مالی خرد منطبق با شریعت اسلام»؛ **فصلنامه پول و اقتصاد**، ش۵، ۱۳۸۹.
۴. حسن‌زاده، علی، علاءالدین ازوجی و صالح قویدل؛ «بررسی آثار اعتبارات خرد در کاهش فقر و نابرابری‌های درآمدی»؛ **فصلنامه علمی پژوهشی اقتصاد اسلامی**، ش۲۱، ۱۳۸۵.
۵. رحیمی، عباس؛ «مروری بر ویژگی‌های نظام اعتبارات خرد»؛ تهران: **همایش اعتبارات خرد و زنان روستایی**، ۱۳۷۹.
۶. شعبان‌نژاد، محمدرضا؛ «اعتبارات خرد»؛ (http://en.wikipedia.org).
۷. شهیدی‌نسب، مصطفی؛ «آسیب‌شناسی تأمین مالی خرد در بانک‌های ایران»؛ **دوفصلنامه جستارهای اقتصادی ایران**، س۱۱، ش۲۱، ۱۳۹۳.
۸. اللیثی، علی و عصام محمد؛ «إنجاح الصیغ الإسلامیة فی التمویل الأصغر: مع الإشارة إلی تجربة بنک الأسرة (السودان)»؛ **دراسات اقتصادیة اسلامیة**، ش۱۹، ۲۰۱۳.

۹. مصباحی‌مقدم، غلامرضا، حسین میسمی، محسن عبداللهی، مهدی قائمی اصل؛ «وقف به مثابه تأمین مالی خرد اسلامی»؛ **فصلنامه پژوهش‌های رشد و توسعه اقتصادی**، س۲، ش۵، ۱۳۹۰.

۱۰.موسویان، سیدعباس؛ «مهندسی مالی عقود در بانکداری اسلامی»؛ **فصلنامه اقتصاد اسلامی**، س۹، ش۳۵، ۱۳۸۸.

11. Abdul Mannan, Mohammad; "Islamic Micro Finance: An Instrument for PovertyAlleviation"; (http://www.islamibankbd.com/mdCorner/publication/Islamic%20Microfinance%20An%20Instrument%20for%20Poverty%20Alleviation-SEACO.ppt).

12. Ahmed Khan, Ajaz; **Islamic Microfinance: Theory, Policy and Practice**; Islamic Relief Worldwide, Birmingham, United Kingdom, 2008.

13. Asasah Newsletter; July – December 2013, Volumn 1, 2013, (Retrieved from: http://www.asasah.org/images/stories/Newsletters/Asasah-nama-2013.pdf).

14. Beatriz Armendáriz & Labie Marc; **The handbook of microfinance**; Published by World Scientific Publishing Co. Pte. Ltd, 2011.

15. El-komi, Mohammad & Rachel, Croson; "Experiments in Islamic microfinance"; **Journal of Economic Behavior & Organization**, Volume 95, November 2013.

16. Faruq Ahmad, Abu Umar and Ahmad, A. B. Rafique; **Islamic Microfinance**: A Case Study of Australia; Humanomics, Vol. 25 No. 3, 2009.

17. Farz foundation Annual report (2010); Retrieved from: (http://mixmarket.org/sites/default/files/First_Report_20102.pdf).
18. Helping Hand for Relief And Development Annual report (2014), (Retrieved from: http: www.hhrd.org/AnnualReport/HHRDAnnualreportApril14).
19. http://www.cgap.org/about/faq/what-microfinance-how-does-it-relate-financial-inclusion-0.
20. Ledgerwood, J; **Microfinance Handbook**: An Institutional and Financial Perspective; the World Bank, Washington, 2013.
21. Mughal, Mohammad zubeir; "Islamic microfinance"; **International Seminar on Financial Inclusion for Central Asia, the Caucasus, and South Asia12-14**, July 2011, Urumqi, PR China, 2011.
22. NRDP Annual report (2013); (Retrieved from: http: /nrdp.org.pk/publication/Annual_Report_2013.pdf).
23. NRDP Annual report (2014); (Retrieved from: http://nrdp.org.pk/annual-report-2014).
24. Obaidullah, Mohammed, Khan Tariqullah; **Islamic Microfinance Development: Challenges and Initiatives**; Islamic Development Bank, Jeddah, Saudi Arabia, 2008.
25. Seibel, H. D.; "Islamic microfinance in Indonesia: The challenge of institutional diversity, regulation, and supervision"; SOJOURN: **Journal of Social Issues in Southeast Asia**, 23(1), 86-103, 2008.

26. Seibel, H. D.; "Islamic microfinance in Indonesia: The challenge of institutional diversity, regulation, and supervision"; Islamic Finance Project, Islamic Legal Studies Program, **Harvard Law School**, Financing the Poor: Towards an Islamic Micro-Finance, A Symposium, 2007a.
27. Seibel, H. D.; "Islamic Microfinance in Indonesia, Division Economic Development and Employment Sector Project Financial Systems Development"; Deutsche Gesellschaft für Technische Zusammenarbeit (GTZ) GmbH, 2007b.
28. Shah, Farhat Abbas; "Revitalizing The World Economy Through Islamic Microfinance Farz Methedology: Practice and Proven Results"; Paper Presented on the Summit, **Scalable Business Models for Islamic Microfinance Summit**, Jan. 30-Feb. 1, Istunbul, 2012.
29. Zuhria, Aminah; **Baitul Mal Wa Tamwil Development in Indonesia**; 30 March 2012, Semester, January – May 2012, (Retrieved from www.academia.edu website: https://www.academia.edu/4004609/Baitul_Mal_Wa_Tamwil_Development_in_Indonesia?auto=download).
30. Yemen Microfinance network report; "Microfinance in Yemen, Hopes vs. Reality"; A first insight into the impact of war on the industry, 2015, (http://yemennetwork.org/en/mf-publications/).